

Ünite 5: Bankacılıkta ve Sigortacılıkta Risk

Giriş

Latince *risicum* ve Arapça *risk* kelimesine dayanan risk sözcüğü, geçmişten günümüze İspanyolca, Fransızca, İtalyanca ve Almanca gibi birçok dilde kendine yer bulmuştur. Risk, ilk defa 16. yüzyılda (1507) Almancada iş dünyası için “ekonomik başarı için cesaret etmek” anlamıyla kullanılmıştır.

Bireyler, işletmeler, bankalar ve diğer finansal kuruluşlar günümüzde çeşitli risklerle karşı karşıya kalabilmektedirler. Bu riskler operasyonel, mali, hukuki ve vergisel riskler olabilmektedir. Bu ünite, bankacılıkta ve sigortacılıkta risk ve risk yönetimi konuları açıklanmıştır.

Risk Kavramı

Günümüzde “zarara uğrama tehlikesi, riziko” olarak tanımlanan risk kavramı, ekonomik faaliyetler, sağlık, çevre, bilgi teknolojileri, güvenlik, finans, sigortacılık ve bankacılık alanlarında sıkça kullanılmaktadır. Bankacılık düzenlemelerine göre risk, “bir işleme ya da faaliyete ilişkin bir parasal kaybın ortaya çıkması veya bir giderin ya da zararın oluşması halinde ekonomik faydanın azalması ihtimali” olarak tanımlanmaktadır.

Bankacılıkta Risk Yönetim Süreci

Süreklilik arz eden risk yönetim süreci aşağıda belirtilen aşamalardan oluşmaktadır:

- Riskin tanımlanması,
- Riskin Ölçülmesi,
- Riskin Yönetilmesi.

Riskin tanımlanması, riskin kaynaklarının belirlenmesini ve problemin analizini gerektirmektedir. Riskin kaynağı ilişkili taraflar veya dışsal faktörler olabilmektedir. Problemin analizi ise para kaybetme, yaralanmalar, mal ve can kayıpları gibi tehlikelerin neden olduğu riskin tespit edilmesidir. Riskin tanımlanmasında kullanılan çeşitli yöntemler şu şekilde sıralanabilir:

- Amaç odaklı belirleme,
- Senaryo bazlı belirleme,
- Uzman görüşüne dayalı belirleme,
- Ankete dayalı belirleme,
- Risk matrisine dayalı belirleme.

Riskin ölçülmesi, her zaman mümkün değildir fakat karşılaştırma yapabilmek ve doğru karar vermek açısından son derece önemlidir. Tanımlanmış bir riske ilişkin (genellikle olumsuz durumu), riskin ölçülmesi şu şekilde yapılmaktadır:

$$\text{Etkinin Büyüklüğü} \times \text{Etkinin Olasılığı} = \text{Bütünleşik Etki}$$

Riskin yönetilmesi*, riskin tanımlama ve ölçmeden sonraki aşamadır. Burada risklerin en aza indirmek için izlenmesi, raporlanması ve kontrol edilmesi gerekmektedir.

Risk yönetiminde, risklerin azaltılması için aşağıda belirtilen üç alternatiften biri seçilmelidir:

- İlave kontrollerin konulması ve tedbirlerin alınması,
- Başkalarına transfer edilmesi,
- Faaliyetin iptal edilmesi.

Bankacılık Riskleri

Bankacılık riskleri aşağıda belirtildiği gibi sıralanabilir:

- Kredi riski, banka risk matrisinde her bir faaliyet bazında kredi riski, piyasa riski, likidite riski, operasyonel risk, kanunlardan kaynaklanan risk, itibar riski gibi riskler tanımlanmıştır.
- Piyasa riski, müşterinin yapılan sözleşme gereklerine uymayarak yükümlülüğünü kısmen veya tamamen zamanında yerine getirememesinden dolayı bankanın maruz kalabileceği zarar olasılığıdır.
- Likidite riski, bankanın nakit akışındaki dengesizlik sonucunda nakit çıkışlarını tam olarak ve zamanında karşılayacak düzeyde ve nitelikte nakit mevcuduna veya nakit girişine sahip olmaması nedeniyle ödeme yükümlüklerini yerine getirememesi riskidir.
- Operasyonel risk, banka içi kontrollerdeki aksamalar sonu hata ve usulsüzlüklerin gözden kaçmasından, banka yönetimi ve personeli tarafından zaman ve koşullara uygun hareket edilmemesinden, banka yönetimindeki hatalardan, bilgi teknoloji sistemindeki hatalar ve aksaklıklar ile deprem, yangın ve sel felaketlerinden veya terör olaylarından kaynaklanabilecek zarar olasılığıdır.
- Kanunlardan kaynaklanan risk, İtibar riski ve diğer riskler.

Kredi riski, kredi müşterisinin yükümlülüklerinin kısmen veya tamamını yerine getirmemesinden dolayı, bankanın maruz kalabileceği zarar olasılığını ifade etmektedir. Risklerin ölçülmesinde, etkinin büyüklüğü ve etkinin olasılığının tahmin edilmesi ve bütünleşik etkinin hesaplanması gerekir. Etkinin olasılığını tahmin etmek için veriler ve finansal tablolardan yararlanılır. Bankacılık düzenlemelerinde, kredi riski için hesaplanan bütünleşik etki, beklenen kayıp tutarı olarak ifade edilir.

Beklenen kayıp tutarı = Kredi tutarı- Teminat tutarı x Temerrüt olasılığı

Bankacılık düzenlemelerinde kredi riski için hesaplanan bütünleşik etki, beklenen kayıp tutarı olarak ifade edilir.

Piyasa riski, bankalar portföylerinde bono, tahvil, hisse senedi, döviz gibi finansal araçlar bulundurlar ve gün sonunda bu araçlar piyasa değeri değerlendirilerek kar/zarar hesaplanır. Zarar etme durumu risk olarak kabul edilir. Bankanın genel piyasa riski, kur riski, spesifik risk, emtia riski, takas riski nedeniyle maruz kalabileceği zarar olasılığını ifade etmektedir. Bu hesaplama yöntemleri, riske maruz değer modeller olarak ifade edilir. Piyasa riski riske maruz değer modeli veya standart metod ile hesaplanır. Bankalar piyasa riski için sermaye bulundurmak zorundadırlar. Bankacılık düzenlemesinde riske maruz kalan değer, elde tutulan bir portföy ya da varlık değerinin, faiz oranlarında, döviz kurlarında ve hisse senedi fiyatlarındaki dalgalanmalar nedeniyle meydana gelebilecek değişiklikler sonucu maruz kalabileceği en yüksek zararı, belirli bir zaman diliminde ve belirli bir olasılık seviyesinde ifade eden ve muhtelif sayısal yöntemlerle tahmin edilen değerdir.

BDDK'ya göre riskler;

Genel piyasa riski; bankanın alım satım hesapları içinde yer alan finansal araçlarla ilgili değerinde faiz oranı riski ve hisse senedi pozisyonu riski nedeniyle maruz kalabileceği zarar olasılığı,

Spesifik risk; bankanın alım satım hesapları içinde yer alan finansal araçları ihraç veya garanti eden ve ödeme yükümlüğünü üstlenen kuruluşların yöntemlerinden ve mali bünyelerinden kaynaklanabilecek sorunlardan meydana gelebilecek zarar olasılığı,

Emtia riski; emtia fiyatlarındaki hareketler nedeniyle, emtia 'ya dayalı türev finansal araçlarla ilişkin pozisyon durumuna bağlı olarak maruz kalabileceği zarar olasılığı,

Takas riski; bir menkul kıymet, döviz veya emtianın sözleşmede öngörülen fiyattan belirli bir vade teslimini konu alan ve her iki tarafın yükümlülüklerini vadede yerine getirmesini öngören işlemlerde, takas işleminin vade tarihinde gerçekleşmesinde ötürü işleme konu menkul kıymet veya emtianın fiyat değişimleri nedeniyle bankanın maruz kalacağı zarar.

Operasyonel risk, hesaplanması kredi ve piyasa riskine göre daha karmaşıktır. Hesaplanmasındaki en temel zorluk verinin temin edilmesidir. Bankacılık standartlarında temel operasyonel riskler ve bunlara ilişkin bazı örnekler şu şekilde sıralanabilir:

- Banka içi yolsuzluk; varlıkların çalınması ve vergiden kaçınılması gibi hususlar,

- Banka dışı yolsuzluk; bilgilerin çalınması ve bankanın soyulması gibi hususlar,
- Personel uygulamaları ve iş güvenliği; Ayrımcılık, ücretler, çalışanların sağlık ve güvenliği gibi hususlar,
- Müşteri, ürün ve faaliyet uygulamaları; kuralları ve başkası adına yapılan işlemler gibi hususlar,
- Maddi varlıkların zarar görmesi; doğal afetler, terör ve ayaklanma gibi hususlar,
- Faaliyetlerin durması veya sistemlerin çalışmaması; araçların, yazılımın ve donanımın çalınması gibi hususlar
- Uygulama ve süreç yönetimi; veri giriş hataları ve zorunlu raporların üretilmemesi gibi hususlardır.

Bankalar operasyonel riskleri yönetmek için her zaman kontrol noktaları oluşturarak önlem alırlar. Düzenli olarak her akşam yapılan kasa sayımları buna örnek olarak verilebilir. Operasyonel yöntemler temelde dört yöntemden biriyle hesaplanmaktadır. Bunlar:

- Temel gösterge yönteminde, bankanın son üç yıl itibariyle gerçekleşen yılsonu brüt gelir tutarlarını ortalaması yüzde 15 ile çarpılır ve operasyonel risk olarak hesaplanır.
- Standart yöntemde, bankanın faaliyet kolları bazında yılsonu brüt gelir tutarları, ilgili faaliyet kolunun oranı ile çarpılmak suretiyle her bir faaliyet koluna ilişkin operasyonel risk olarak hesaplanır. Geçmiş üç yıllık operasyonel risk tutarı ile karşılaştırılarak toplam operasyonel risk ve operasyonel riskte esas tutar belirlenir.
- Alternatif standart yönteminde, bankanın faaliyet kolları bazında yılsonu brüt gelir tutarı, ilgili faaliyeti kolunun oranı ile çarpılmak suretiyle her faaliyet koluna ilişkin operasyonel risk hesaplanır, ve ileri ölçüm yaklaşımıdır.

Bankalarda Sermaye Yeterliliği

Bankalar, bankacılık faaliyetlerinden ötürü kredi riski, piyasa riski ve operasyonel riske maruz kalmaktadır. Bankalar maruz kaldıkları bu risklere karşı, yeterli seviyede sermaye bulundurma gerekmektedir. Sermayenin ne kadar olması gerekliliği, sermaye yeterliliği düzenlemelerinde yer verilmiştir. Bu düzenlemelerde sermaye yeterliliği standardı (SYR) asgari % 8 olması gerektiği belirtilmiştir. SYR oranının yüksek olması bankanın mali gücünün yüksek olduğunu göstermektedir. Asgari SYR oranının altına düşmesi ise bankanın yükümlülüklerini karşılama riskini ve iflas riskini artırmaktadır.

Basel düzenlemeleri olarak adlandırılan Sermaye yeterliliği standart oranına ilişkin kurallar, Basel Bankacılık Denetim Komitesi tarafından belirlenmektedir. Basel-I 1998 yılında geliştirilmeye başlanmış, bankacılık faaliyetlerinin yapısındaki değişiklikler Basel-II'nin geliştirilmesini yönlendirmiştir.

Bankacılıkta Sermaye

Bankacılıkta sermaye reel sektör işletmelerine göre farklılık göstermektedir. Bankacılıkta, sermaye yeterliliği standart oranı olarak kullanılan özkaynak, ana sermaye ve katkı sermayeden oluşmaktadır. Ana sermayenin unsurlarından bazıları şu şekildedir:

- Ödenmiş sermaye ve buna ilişkin enflasyona göre düzeltme farkı,
- Hisse senedi ihraç primleri,
- Hisse senedi iptal kârları,
- Yedek akçeler ve bunlara ilişkin enflasyona göre düzeltme farkları vb.

Ana sermayeye göre daha düşük olan katkı sermayenin unsurlarından bazıları ise şu şekildedir.

Genel karşılıklar,

- Menkuller yeniden değerlendirme değeri artışı,
- Gayrimenkuller yeniden değerlendirme değeri artışı,
- İştirakler, bağlı ortaklıklar ve birlikte kontrol edilen
- İkincil sermaye benzeri borçlar vb.

Sigortacılıkta Risk

Risk, geleneksel anlamda belirsizliği ifade etmektedir. Tehlike ise kurum ya da bireylerin hastalanması, zarar görmesi gibi kaçınılması gereken durumu ifade etmektedir. Risk, tehlike ile eş anlamlı olarak kullanılmakta ve ileride olacağı düşünülen fakat meydana geleceği belli olmayan belirsizlik durumudur.

Tek bir tanımı olmayan risk, çoğunlukla sigorta ile bağıntılı olarak kullanılmaktadır. Sigortacılıkta risk:

- Tarafların iradesi dışında olmalıdır,
- Sigortanın hasarı ödemesi için, sigorta sözleşmesi yasalara uygun olmalıdır,
- Gelecekte olma olasılığı mevcut ancak ne zaman gerçekleşeceği belirsiz olmalıdır.

Bireylerin ve kurumların günlük hayatta karşılaşacakları, sigortacılığın temel unsurlarından biri olan risk faktörleri, kaynakları itibarıyla şu şekilde sıralanabilir:

- Sosyal risk faktörleri (hırsızlık, yağma, kazalar vb.),
- Fiziksel risk faktörleri (yangın, dolu, sel, kuraklık, rüzgâr vb.),
- Ekonomik risk faktörleri (enflasyon, döviz kurları ve faizlerde değişimler, finansal krizler vb.),
- Politik risk faktörleri (siyasi erkin ekonomiye yaptığı müdahaleler, zorlayıcı tedbirler, yabancı hükümetlerin etkileri vb.).

Sigortacılıkta Riskin Sınıflandırılması

Sigorta şirketinin karşılaşacağı riskler şu şekilde sınıflandırılmaktadır:

Teknik riskler,

Cari riskler; tarife yetersizliği veya pirimin yanlış hesaplanması nedeniyle riskin karşılanması, hasar frekansı veya hasar tutarını etkileyen unsurlarda değişiklik olması, risk analizi hesaplanmasında bilgi yetersizliği, teknik karşılıkların hatalı belirlenmesi, yetersiz teminat alma veya koruma nedeniyle oluşan reasürans riski, kümülatif riskin oluşturduğu katastrofik risk, hasar ve harcamaların aşırı artmasından kaynaklanan aşırı büyüme riski, sigorta fonlarının sorumlulukları karşılamada yetersiz kalması sonucu oluşacak iflas riski olarak ortaya çıkabilir.

- Özel riskler, bireysel niteliklidir ancak birden çok kişinin maruz kalabileceği, fakat kitlesel olmayan bir risk özelliği taşır. Kişilerin karşılaştığı sıradan kazalar, hırsızlık, salgın olmayan hastalık veya ölüm gibi risklerdir.
- Teknik olmayan riskler, bağlı bulunduğu grup, hukuki nedenlerden kaynaklanan ve kapsamı geniş tutulan riskler bu gruptandır.
- Yatırım riskleri; firmanın karşılaştığı ve kaybın olma riski olan, kar ve zarar olasılığının bulunduğu spekülasyon riskleri, firmanın mali hedef ve amaçlarıyla ilgili belirsizliği ifade eden stratejik riskler, firmanın işleyişiyle ilgili riskler, fiyatlar, faiz oranları, döviz kurları ve paranın değeri değişimi nedeniyle oluşan finansal risklerdir.

Uluslararası Aktüerler Birliği'ne Göre Risk Sınıflandırması

Aktüerler Birliği'nin raporuna göre, sigorta şirketinin karşılaşacağı riskler 6 başlık altında aşağıdaki gibi sıralanabilir.

- Teknik Risk; pirim yazılım süreci riski, ürün tasarımı riski, fiyatlandırma riski, hasar riski, ekonomik çevre riski, net konservasyon riski, sigortalı davranış riski, rezerv riski.
- Piyasa Riski, enflasyon, faiz oranı, döviz kuru, hisse senedi fiyatları gibi riskler.
- Likidite Riski; nakit girişi ile çıkışı arasındaki dengesizliğin taşıdığı riskler.
- Kredi Riski; kredi alan tarafın yapılan anlaşma gereklerine uymayarak yükünü (düğünü kısmen ya da tamamen zamanında yerine getirememesinden dolayı oluşan riskler.
- Faaliyet Riski; kurum için kontrollerindeki aksamalar ve şirket yönetimindeki hatlardan kaynaklanan riskler.
- Olay Riski; hukuki risk imaj riski, doğal afet riski, politik risk.

Bir Risk Yönetimi Yöntemi Olarak Sigorta

Risk yönetimi iki önemli aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşama risk keşfi, ikinci aşama ise risk tedavisidir. Risk tedavisinde, aşağıda belirtildiği gibi üç farklı seçenek mevcuttur. Bunlar:

- Riskten kaçınma,
- Riski azaltma,
- Riski transfer etme.